

ממדף הספרים

הדרך לששת הימים

פרופ' זאב צחור*

**בעקבות ההגנה על מקורות המים,
(סרן אבי כהן), שייצא לאור בקרוב
בהוצאה לאור של משרד הביטחון****

בהיסטוריוגרפיה הישראלית, המתגבשת עתה, נחשב העשור שבין נסיגת ישראל מסיני (1957) ועד לפרוץ מלחמת ששת הימים (1967), כתקופה של שקט ביחסי ישראל-ערב. שתי המלחמות, שתחמו את העשור הזה, קשורות לשתי מלחמות אחרות: מלחמת סיני חותמת את הרצף של מלחמת העצמאות, ומלחמת ששת הימים מתחילה את הרצף של מלחמת ההתשה-מלחמת יום הכיפורים. אין פלא אפוא שהעשור, החוצץ בין שתי מערכות של מלחמות דראמטיות כל כך, נתפס כתקופה של שלוה. הספר של סרן אבי כהן מהענף לתולדות חיל האוויר, **ההגנה על מקורות המים**, חושף תמונה שונה לגמרי. כבר ביולי 1957 אירעה תקרית אש חמורה בגבול הסורי, התקריות נמשכו בהתמדה, והוחמרו משנה לשנה. לשיאן הגיעו התקריות בשבעה באפריל 1967, חודשיים לפני מלחמת ששת הימים, כאשר בסדרה של קרבות אוויר הפיל חיל האוויר שישה מטוסי מיג 21 סוריים.

התקריות, שהתרחשו כמעט כולן בגבול ישראל-סוריה, חורגות מסכסוכים מקומיים על עיבוד חלקות שנויות במחלוקת. הן התמקדו בבעיה קיומית למדינת ישראל: זכותה

* חוקר תולדות היישוב ומדינת ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

** באחרונה הפיץ הענף לתולדות חיל האוויר ספר נוסף בסדרה על תולדות חיל האוויר. הספר, **ההגנה על מקורות המים**, עוסק במעורבות של חיל האוויר בסכסוך עם סוריה עד מלחמת ששת הימים.

הספר, שהופץ בשלב הזה בתפוצה פנימית בתוך צה"ל, מצטרף לספרים הקודמים, שהוציאה הענף לתולדות חיל האוויר במתכונת דומה: "שורשי חיל האוויר" (מבצע קדש) (שגרסתו הופצה לציבור הרחב תחת הכותרת "מעצמות לקדש").

המכלול של המאבק על המים, מקבל ממד מיוחד משום שהנושא כולו לא זכה עדיין לתשומת-הלב הראויה במחקר. אין לרשות הקורא המבקש להבין מה קרה, מחקר שיטתי, היכול להבהיר את הפרשה כולה. על כן, טוב עשה הענף לתולדות חיל האוויר כשהחליט לחרוג מהדיון הישיר בחיל האוויר, ולפתוח במבוא, העוסק ביחסי ישראל-סוריה ובתהליכי ההסלמה בגבול הצפון. כל פרק בספר מתחיל גם הוא במעין מבוא כללי קצר, וכך גם פרקי המשנה. בדרך זו הפך ספר, שעניינו, לכאורה, חיל האוויר בלבד, לספר סיכום, המאפשר להבין את פרשת המאבק על המים על היבטיה השונים.

הספר, אכן, מבליט את מטרתו המוצהרת, לבדוק את מדיניות הפעלת חיל האוויר בתקריות הגבול, אלא שגם לפי אמות-מידה, שאינן חיל אוויריות, שני מוקדי השיא באירועי גבול הצפון באותה תקופה קשורים בהפעלת חיל האוויר – תקרית תל-דן בנובמבר 1964 ופרשת הפלת המיגים באפריל 1967. גם הבעיות המבצעיות, שבהן דן המטכ"ל, והבעיות המדיניות, שבהן דנה ממשלת ישראל, התרכזו בסוגיית הפעלת חיל האוויר. הנה כי כן, הספר נכתב מנקודת-המבט של הפעלת חיל האוויר, אולם כיוון שחיל האוויר הוא ממילא נושא המפתח בפרשה, יוצא שהספר הוא מחקר כולל, המקיף את הפרשה כולה. ראוי לשים לב לכך שנכון לעכשיו זה המחקר המקיף הראשון והיחיד בנושא, ויש לו חשיבות רבה בהבנת התקופה.

טייסיים, שיקראו בספר, יתעמקו מן הסתם בתיאור המפורט של קרבות האוויר. ההיתקלויות השונות מתוארות בדקדקנות. כך, למשל, מתואר קטע מהפעילות האווירית בשלושה-עשר בנובמבר 1964 "בשעה 14:47 המריאה ראשונה רביעיית מטוסי מיסטר: המוביל היה מפקד הטייסת רס"ן אוהד שדמי, ועמו סגן ישראל ("איריק") בסטר, סרן עמיחי

להשתמש במי הירדן להשקאת אזורים אחרים במדינה. מצב משק המים בארץ ומידת תלותה במי הירדן היה ידועים עוד בשנות העשרים המוקדמות, ושימשו נושא לפורומים בין-לאומיים, למשא-ומתן ולמאבק מאז ועד היום. מהסורים לא נעלמה, כמובן, מידת תלות זו, והם התחייבו בפומבי למנוע בכל מחיר את כוונת ישראל להטות את המים. מכאן המרכזיות של העימותים המרים בגבול הצפון.

חשיבות הנושא בשנים הללו דווקא נובעת מכך, שבתקופה זו עבר התכנון הישראלי להזרמת מי הירדן לנגב לשלב הביצוע, ואילו סוריה החלה להקים מפעל שאפתני להטיית מקורות הירדן שבתחומה. שני הצדדים נערכו למאבק על המים במלוא הנחישות, כאשר כל מדינה מבקשת לסכל את מפעל ההטיה של זולתה. ישראל וסוריה ראו את זכויותיהן על המים כקזוס-פלי – עניין, שעליו הן מוכנות לצאת למלחמה כוללת. אלא ששתיהן, כל אחת משיקוליה, היו מעוניינות לדחות ככל האפשר את המלחמה הצפויה. וכך הן ניסו לשבש זו את כוונות הטיית המים של זו, בכל דרך, כולל באמצעות תקריות אש. עם זאת, במודע, מגמתן היתה להגביל את התקרית לרמה המקומית, ולמנוע התפתחות, שתגרום למלחמה כוללת.

הסיטואציה המסוכנת של הליכה על סף המלחמה יצרה מעין כללי משחק בלתי-כתובים, שהפכו ל"קווים אדומים". ה"קו האדום" הישראלי היה הפגזת יישובים אזרחיים בגבול הצפון. ה"קו האדום" הסורי היה הפעלת חיל האוויר הישראלי נגדה. המשקל המכריע, שהיה לשאלת הפעלת חיל האוויר במאבק על המים בצפון, הוא הנושא העיקרי בספר שלפנינו.

מחבר הספר היה מודע לבעיית המחקר הפרטיקולרי – היינו, בדיקת פעילותו של חיל מסוים – בתוך נושא רחב ומורכב, שבו משולבות בעיות מדיניות, צבאיות, ומקצועיות. הקושי בדיון הנפרד על חיל האוויר בתוך

שמואלי ("שומי") וסגן אברהם אורן. המטוסים יצאו חמושים בפצצות נפ"ם, ואת התדריך קיבל שדמי ישר ממפקד החיל. ב-14:52 המריא זוג הווטורים הראשון... "וכך הלאה. לטעמי, יש בספר שני נושאים מעניינים יותר. האחד הוא השקפתו הצבאית ודרך תפקודו של מי שהיה משך חלק גדול מהתקופה מפקד חיל האוויר, אלוף עזר ויצמן. והשני – הוויכוח החוזר בממשלת ישראל בדבר הפעלת חיל האוויר. ויצמן מצטייר, כפי שהכרנוהו מאוחר יותר: ענייני, חד-לשוני, בוטה משהו ומעל הכל מאמין ללא סייג ביכולת של חיל האוויר להתמודד מול האויב, ולהכותו שוק על ירך. יש לזכור, הביטחון המוחלט ביכולתו של החיל ובתפקידו המכריע בלחימה לא היה אז נחלת הכלל. אלוף ויצמן התקשה להשרות את ביטחונו על המטה הכללי, שהתייחס בזהירות, הגובלת לפעמים בספקנות, להערכות של ויצמן. בשתי התקירות הגדולות חלקו המכריע של חיל האוויר והישגיו לא היו פרי תכנון מוקדם, והביצוע לא התנהל לפי הפקודות המקדימות. התקיפה התנהלה בעקבות קריאה מהירה של המצב וניצול ההזדמנות. ההצלחה הגדולה נתנה בידי מפקדי החיל הוכחה למה שטענו כל הימים. ייתכן, כי חקר חלקו של חיל האוויר במלחמת ששת הימים יגלה, שההחלטה הגורלית, שהיה בה ממד של הימור, להעלות את כל המטוסים לאוויר לתקיפת שדות התעופה במצרים ובסוריה, נסמכה על היכולת, שהציג החיל בתקירות הללו בשנת 1964 ובשנת 1967.

הנושא הבולט בספר הוא היחס של ממשלת ישראל להפעלת חיל האוויר. תקופת הדיון חופפת לכהונה של דוד בן-גוריון ושל לוי אשכול כראשי ממשלה. שניהם נשאו גם בתפקיד שר הביטחון. למרות השוני הגדול בהשקפת העולם המדינית של השניים ובדרכי תפקודם כמנהיגים, יש דמיון רב בעמדתם ביחס למאבק על המים וביחס להפעלת חיל האוויר במאבק הזה.

השניים, כל אחד בשעתו, מבטאים החלטה חד-משמעית: בנושא המים ישראל לא יכולה לוותר. עם זאת, הם לא נתנו יד חופשית לצה"ל. כל תקרית, ולפעמים גם שולית ביותר, נדונה בממשלה. ההנחיה לצה"ל נחרצת: איסור מוחלט על יוזמה מקומית. גם כאשר ניתן אישור להפעלת כוח, התערב ראש הממשלה בפרטי הפרטים, קבע את סדר הכוחות, את רמת התגובה ואפילו אילו כלי נשק יופעלו. כך כשדובר בירי ארטילרי מוגבל, וגם כשדובר על פשיטה מעבר לגבול. לעתים, ההחלטה להגיב על פרובוקציה סורית התקבלה על-ידי הממשלה מראש, אבל גם כאשר ההחלטה על התגובה התקבלה על-ידי ראש הממשלה מבלי לכנס קודם את הממשלה – הממשלה דווחה, וקיימה דיון מפורט על הנושא.

מי שנוטה להשוות בין תקופות שונות בתולדות המדינה, יגלה, כי בכמה תחומים מה שהיה הוא מה שקיים. כך ביחס לרגישות של תושבי הצפון ולתחושתם, כי במרכז הארץ אין מודעים למשמעות המתח הביטחוני, המלווה אותם יום-יום; הוויכוח הפנימי בין זרועות צה"ל על חלקם בתקציב, כמו להיטות של יחידות שונות להשתתף בפעילות מבצעית, לא השתנו. ספק אם חל שינוי בתביעה של מפקדי השדה להשתתף במשימה מבצעית לעתים מתוך פזיזות. תחושת העליונות של "הטובים לטיס", כמו גם הנתק ביניהם לבין הזרועות האחרות, גם הם אינם המצאה של המחזורים האחרונים. לא חל שינוי בוויכוח הפוליטי בארץ בדבר יעילות הפעלת הכוח נגד הערבים. בזמן שחלף ובמלחמות שנוספו לא היה כדי לשנות את חילוקי הדעות בשאלה האם ניתן לפתור את הסכסוכים במזרח התיכון באמצעים צבאיים.

בתחומים אחרים חל שינוי מפליג. ההתפתחות העצומה בסדר-ההגודל, באמצעים של הכוחות הלוחמים וברמתם המקצועית משבשים כל השוואה, ובמיוחד בכל הקשור

בחיל האוויר ובמעמדו בתוך צה"ל. ספק אם תחושת האינטימיות בחיל האוויר, שממלאת את הספר, כאשר כל טייס הכיר את כל הטייסים האחרים, קיימת עדיין.

הדיון המפורט בעמדות הפוליטיות של המפלגות ביחס להפעלת חיל האוויר מלמד גם הוא על שינוי, כך, לדוגמה, המתנגדים העקיבים ביותר בממשלת ישראל לפעולה צבאית אקטיוויסטית היו דווקא שרי המפד"ל. לפחות במקרה אחד איימה המפד"ל בפירוק הקואליציה, אם תחליט הממשלה על הפעלת חיל האוויר נגד הערבים....

הספר שלפנינו אינו סקירה סיפורית של עימות צבאי. סרן כהן כתב עבודת מחקר לפי אמות-המידה המחמירות של מחקר אקדמי לכל דבר. כולו מבוסס על מסמכים מקוריים, על עדויות ועל הצלבת נתונים. המחקר חף לחלוטין מהירוואיקה, מפאתוס ומדברי-שבח דביקים לגיבורי עלילה. אינו נמנע מלחשוף ליקויים, ואינו מעגל פינות בתיאור בעיית, שאינן מחמיאות לצה"ל. יתר על כן, סרן אבי כהן נטל על עצמו אחריות לקביעת עמדות בתחומים שנויים במחלוקת ולהסקת מסקנות, החורגות מהתחום הישיר של הדיון. כך, למשל, הוא מבקש לבנות רצף בין הפלת ששת המיגים הסורים למתיחות, שבאה בעקבותיה. לדעת כהן, הפלת המטוסים הסוריים מוטטה את שיטת ההליכה על הסף, וסופה שהביאה בתוך זמן קצר למלחמת ששת הימים.

כמי שחלוק עם המחבר בסוגיה זו, שלפחות מהבחינה הצבאית טרם נחקרה, אני חייב לציין, כי הטענות של סרן כהן חזקות, נשענות על חומרים מבוקרים היטב, ומוגשות בזהירות הראויה. כל זה מבלי לוותר על ממד הדראמה ועל המתח, הטמונים בנושא. כזה הוא גם הספר כולו.